

SWYNGEDOUW, ERIK 'IZLAZNO 'MJESTO' – NASTANAK 'GLOKALNIH' URBANIH SUVRIMENOSTI'

SWYNGEDOUW, ERIK 'IZLAZNO 'MJESTO' – NASTANAK 'GOKALNIH' URBANIH SUVREMENOSTI'

Kako uhvatiti i uobičiti nepostojano, prolazno i ugroženo?... Iskustvo urbanog okoliša daje odgovor. Konačno, upravo u Metropolisu se čovjek navikne na, i počne cijeniti, kratkotrajnost.¹

Gradovi su – i oduvijek su bili – vrlo diferencirana mjesta koja izražavaju heterogenost, različitost aktivnosti, uzbudjenje i užitak. Oni su rasadnici za stvaranje i eksperimentiranje s novim filozofijama, političkim i društvenim aktivnostima. Još od Platonove 'Republike' gradovi se poistovjećuju s mjestima građanskog djelovanja i kreativnih susreta, kao i birokratskih intriga i elitističkih igara moći.² To su arene za nepotlačene aktivnosti i želje, ali su istodobno puni sustavne moći, opasnosti, potlačenosti, dominacije i isključivosti. Smanjivanje tenzija između tih dijalektičkih blizanaca, emancipacije i obezvlaštenosti, oduvijek je bila hrana urbanim planerima, arhitektima i dizajnerima, od najranijih dana urbanizacije. Ipak, grad – a osobito svremeni grad i nije lako ukrotiti. Posljednjih desetljeća parametri urbanog života su krenuli u novim smjerovima, te su se brzo izvukli iz spona kojima su ih modernistički urbani dizajn i menadžerska urbana djela pokušala zarobiti. Domena urbanog počela se širiti preko granica koje su zacrtali veliki tvorci, a unutarnje uređenje se srušilo kad je vrtlog društvenih, kulturnih, ekonomskih, političkih, estetskih i ideooloških promjena odnio posljednje čuvare očito malaksalog urbanog poretka.³ Urbani multipleks je postao, više nego ikad prije, fragmentirani kaleidoskop naoko nepovezanih prostora i mjesta, kolaž i šarenilo slika, znakova, funkcija i aktivnosti koje su unatoč svemu globalno povezane na stotinu načina. Vrtlog nedavnih promjena koji je zahvatil urbane sredine su mnogi predskazivali kao radikalni raskid s modernizmom i najavljujivali svanuće postmodernog doba. Omanja knjižnica pokušala je opisati obrise tih novih vremena koja bi trebala doći: 'efemeralnost', 'prizor', 'brzina', 'kompresija vremena/prostora', 'beskrajnost', 'netotalitaričko', 'estetizirano', 'narodno' su samo neki od jezičnih trikova koji su poistovjećeni s postmodernizmom.

Taj doprinos, kao prvo, tvrdi da narodni prijelaz u postmodernističku urbanost prije označava potvrdu snaga modernizma. Prefiks 'Post-'dramatičnu koji prati podosta urbanističkih i kulturnih rasprava u posljednja dva desetljeća sa zadovoljstvom je ignorirao nemilosrdne i ubrzane zahtjeve kontradiktornih pokreta modernizma. Zajedno s Davidom Harveyem u knjizi *'The Conditions of Post – Modernity'*⁴ (Uvjeti Postmodernizma), htio bih ustvrditi da – suprotno

1 Graeme Gilloch, *Myth & Metropolis – Walter Benjamin and the City*, Cambridge: Polity Press, 1996., str. 178.

2 Platon, *Republika*.

3 Vidi Erik Swyngedouw, *The Specter of the Phoenix – Reflections on the Contemporary urban condition*, u K. Bosma i H. Hellinga (urednici), *Mastering the City I*, Rotterdam: Nai Publishers; Hag: EFL Publications; New York: Distributed Art Publishers, 1997., str. 104-121.

4 David Harvey, *The Condition of Post-Modernity*, Oxford, Blackwell, 1989.

Prevela: Nataša Tomanović

zagovornicima 'postmodernog obrata' – da posljednja dva desetljeća, ako ništa, svjedoče o povratku – osvetničkom – procesa modernizacije, koji se kontradiktornom dinamikom oslobađaju čahure u kojoj su ga menagerski kapitalizam i planirana moderna poslijeratnog doba pokušali zarobiti; dinamika koja se u prostoru manifestira novim, kompleksnim i kontradiktornim oblicima.

U drugom dijelu obratit ćemo pažnju na nove uvjete i pukotine koji prožimaju suvremenu urbanizaciju. Diferencijacija i fragmentacija na svim razinama prirodna je posljedica internacionalizacije, globalizacije i polaganog nametanja totalizirajuće potrošačke kulture. Potrošačka kultura, koja je heterogena, u stalnoj mijeni i širenju, 'u potpunosti je okupirala društveni život'.⁵ Napetost između točno određenih/regionalnih kultura, rastućih inter i intra-regionalnih suprotnosti i podjela, mravljenje i širenje cjelovitih, lokalnih, regionalnih ili nacionalnih identiteta unutar homogenizirajućeg globalnog kulturnog kraljolika proizvodnje i potrošnje, izazvala je veći (lokalni) otpor prema nametnutim kulturnim normama koje se vrte oko tiranije tržišnog staljinizma u porastu. Te radikalni otpori često imaju globalan oblik, obzirom da se ponekad omasovljavanju na čudan, često duboko uznenirajući način. Radikalna promjena urbanog tkiva New Yorka, koja se dogodila 11. rujna 2001. jest strašan podsjetnik kako 'lokalni' otpor protiv tiranije određenih oblika modernizacije može postati globalan.

Povećana diferencijacija lokalnog, uz globalnu integraciju, prouzročila je pukotine, prelome i napetosti svih vrsta: klasni, spolni, seksualni, etnički i drugi odnosi su ili srasli zajedno ili su raspali na više dijelova. Grupni afinitet je zamijenjen politikom identiteta, u kojoj je tijelo središnji *locus borbe*. Tijelo kao diskurzivni i materijalni entitet postaje mjesto za prezentaciju sile, ali i mjesto iz kojeg izvire otpor i borba: žene, *gayevi* i lezbjijke, radnici, etničke manjine, nezaposleni, useljenici, izbjeglice, bombaši samoubojice, urbani društveni pokreti, supkulture mladih, kulturni pokreti, beskućnici, aktivisti zelenih, postmaterijalistički i postsocijalistički pokušaji da se rekonstruira identitet i samosvijest, zahtjev za prostorom u kojem je moguće izraziti želje, identitet i svijet u kojem žive; identitet koji je postao višestruk i podanički.⁶

Takva 'lokalizirana' tijela ulaze u vrtlog trenutačnih globalnih susreta, putem digitalnog tehnološkog labirinta koji je William Gibson

5 Vidi Guy Debord, *The Society of the Spectacle*, Detroit, Black and Red Books, 1968. (1979)

6 Za istraživanje kakva je veza shizofrenije multiple ličnosti i dinamike kapitalističke modernizacije i urbanosti, vidi G. Deleuze i F. Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis: University Minnesota Press, 1987.

u djelu *Neuromancer* definirao kao 'cyberspace'. Moguća urbanost povezana tim tijelom, multiplog identiteta i vrlo nestabilnog, još uviđaj je u procesu nastanka, a rezultat tog procesa je neizvjestan, kao što je i budućnost uvijek takva. Hoće li to dovesti do umnožavanja post-ljudskih prizora kao što su Srebrenica, Bagdad, kamp smrti u Jeninu, ili do zaista ljudske urbane geografije nemametnutih i više-strukih susreta, još ovisi o pregovorima, borbi i sukobima. Budućnost i postoji da bi se stvarala.

Na tu čemo se temu vratiti u posljednjem poglavljju. Dok je urbanističko planiranje i urbanizacija u vrijeme nakon rata umotana u Rawlsianski pogled na 'Pravdu i jednakost' i uokvirena u vrlo redistributivne uvjete, redistributivni grad i regija su nestali kad je geopolitika akumulacije kapitala krenula novim smjerom, nakon katalitičkih promjena u posljednja dva desetljeća. Potraga za pravdom, koja je inspirirala mnoge pokušaje urbanog planiranja u dvadesetom stoljeću u stvari je povratak Rousseauističkom idealu koji Michael Foucault opisuje kao:

'...transparentno društvo, koje je u svakom svom dijelu vidljivo i čitljivo, san o tome da više ne postoje zone mraka, zone koje su nastale uslijed privilegija kraljevske vlasti ili povlastica neke korporacije, zona nereda. San je da svaki pojedinac, bez obzira na njegov položaj, bude u mogućnosti da vidi cijelo društvo, da ljudi komuniciraju srcem, da im ništa ne zaklanja vidik i da mišljenje većine nadvladava pojedinačna mišljenja.'

Ipak, ponovno prihvaćeno vjerovanje u moći skrivene ruke tržišta i u piridalnu preraspodjelu bogatstva pomoću nesputanih tržišnih sila prebacilo je ideološki prostor s kolektivne perspektive na onu koja najavljuje vrijednosti pojedinaca. Ovaj 'društveni' ideal koji je *leitmotiv* mnogim urbanim utopistima, od Owena i Proudhona do Jane Jacobs, sve se više smatra (od strane samozvanih postmodernističkih kritičara) potencijalnim nagovještajem totalitarizma koji isključuje različite i potlačene – 'neasimilirane Druge'. Nadalje, ograničavanjem emancipacije i stavljanjem pravde u okvire politike u vremenu u kojem dominira individualizirani tržišni liberalizam, završava se društveno – kulturni i ideološki 'preokret' koji je degradirao razmatranja društvene pravde kao neprioritetna pitanja urbane politike.⁸

Budućnost grada čini se kao da ostaje na polju poduzetništva u kojem država, arhitekti, urbanisti i poduzetnici udruženim snagama izgraduju urbane 'strojeve za rast' koji omogućuju uspješan razvoj i energičan konkurentni klub koji upravlja današnjom urbanom dinamikom. Grozne posljedice tog tržišno uvjetovanog urbanog razvitka u kontekstu smanjenog obraćanja pozornosti na pitanja raspoljede i društveno – ekonomski moći dolaze do izražaja u prodornim mehanizmima isključivanja, polarizacijom društva i smanjenim gradanskim slobodama.⁹ Je li suvremenii grad tu samo zbog nas, ili bi postavke društvene pravde trebale imati neki značaj sad kad se na tržišnom trijumfalizmu počinju pojavljivati prve pukotine? U kontekstu fragmentacije i nereda, može li još uvijek postojati baza na kojoj se mogla napraviti alternativni urbani put? Je li imperativni zov za pravednjicom urbanizacijom neminovno uhvaćen u ludačku košulju modernizma koja nužno vodi represiji i dominaciji, ili je moguće razmatrati osnažujući urbani proces i djelovati u sadašnjosti?

Naš odgovor na ova pitanja neće biti nekvalificirano da. Taj novi urbanizam zahtijevat će novu urbanu viziju koja se razvija oko

7 Michel Foucault, *Power/Knowledge*, New York: Pantheon, 1980.

8 Vidi Andrew Merrifield i Erik Swyngedouw (urednici), *The Urbanization of Injustice*, New York: New York University Press, 1997.

9 Frank Moualert, Arantxa Rodriguez i Erik Swyngedouw (urednici), *Urbanising Globalisation*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

izričito pluralističkih idea u kojima se nepotlačeni izričaji želja, snova i težnji mogu postići putem političke različitosti; politike koja neposramljeno obuhvaća utopističke želje na progresivan i oslobođajući način; politika koja je izričito lokalna, koja uživa u 'militantnom partikularizmu'¹⁰ različitim lokaliziranim identitetima i bori se za osnaženje, ali i politika teži k univerzalističkom i dio je suvremenih krugova globalno povezanih mreža. Posljednje je desetljeće prošlog stoljeća već najavilo uspon novog oblika urbanizma i urbane politike, koju u velikoj mjeri kontrolira opći znak komoditeta, no u njoj postoji mogućnost nastanka pravog humanog urbanog oblika; urbanog življenja. Vrtlog modernizacije koji je nadahnuo, tjerao i oblikovao naše gradove još uvijek traje. No, postoji izazov da se uroni u vrtlog promjena i prekrše granice koje su postavili oni koji imaju glavnu riječ.

GRAD I VRTLOG MODERNIZACIJE

Razdoblje 70-tih je najavilo eru velikih prevrata, jer su se napukline u poslijeratnom urbanizmu počele sve više širiti. Simptome tog 'novog' urbanog stanja ćemo opisivati u kontekstu šireg i često kontradiktornog procesa koji je zahvatio svijet, i ostavio gradove u stanju trajne mjere i transformacije. Možda su modernističko planiranje i urbanizam kao strategija i metoda intervencije napadnuti, no modernizacija kao proces izričito zasnovan na urbanom je vrlo živ i zdrav. Suvremena dinamika modernizacije, izražena u brzoj i do sad nevidenoj urbanoj promjeni, dio je šire društvene, kulturne, tehnološke i političko – ekonomski transformacije. Fragmentacija iznutra i integracija izvana u globalni prostor ekonomije, čine grad stvarnom i metaforičkom jezgrom iz koje tijela ulaze u *cyberspace* onog što Manesel Castells definira kao novi 'informacijski' svijet.¹¹ Grad Spektakla, u kojem je tijelo tek pasivni korisnik a ne protagonist, jest grad pretvoren u kaleidoskopsko iskustvo u kojem neki vode igru, drugi jadikuju zbog nestanka svih sigurnosti, a većina pokušava preživjeti u previranju pokrenutom nesputanom dominacijom tržišta.

Za Henrika Lefebvreja suvremeni grad je nešto slično golemom i šarolikom vrtlogu, presvučenom podvojenošću prostora svakojakih mogućnosti, zaigranosti i oslobođajućeg potencijala, koji je istodobno isprepletjen s prostorima potlačenosti, isključivosti i marginalizacije.¹² Ironicno, odnosi dominacije i moći koji pokreću urbane aktivnosti, koje se osporava i protiv kojih se bavi na nebrojeno puno načina, pomažu u stvaranju diferenciranih javnih prostora koji gradovima daju tu sveprisutnu vitalnost. Istodobno ti oblici otpora i subverzije protiv dominantnih vrijednosti samo produžavaju konzervativno stajalište da je grad mjesto kaosa, raspadanja i moralnog pada, a ne mjesto na kojem postoje nada, sreća i sloboda.

I situacionistički manifest *Society and Spectacle* (Društvo i spektakl) Guya Deborda također se okreće oko dijalektičke jezgre grada kao mjesta slobode i prostora tiranije i iskoristavanja.¹³ Njegov politički program se pravokutno kreće oko povratka modernog duha urbanog, osobito kroz utjelovljenje *jouissance*, iako je njegova proroč-

10 David Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell, 1997.

11 Manuel Castells, *The Informational City*, Oxford, Blackwell, 1991.

12 Henri Lefebvre, *La production de l'Espace*, Paris, Anthropos, 1974., prevedeno kao *The Production of Space*, Oxford, Blackwell, 1989.; Henri Lefebvre, *La Révolution Urbaine*, Paris: Gallimard, 1972.; Henri Lefebvre, *Le Detroit à la Ville*, Paris: Anthropos, 1968., vidi također Henri Lefebvre, *Writings on Cities/ Henri Lefebvre*, odabrale, prevele i uredile Eleonore Kofman i Elisabeth Lebas, Oxford: Blackwell, 1996.

13 Guy Debord, *La Societe du Spectacle*, Paris, Champs Libre (1971(1967))

ka vizija prepoznala dolazak urbanizma tematskih parkova 1990-ih.¹⁴ Venecija i Firenza su se odavno predale erotskim užicima prolaznosti i melankoličnim susretima s gradom koji je nadahnuo književnike poput Thomasa Manna ili Göthea, široko rasprostranjenom prostitucijom uličnog života. Naravno, drugi gradovi poput Pariza i Amsterdama, gdje su Rimbaud, Proust i Jaeques Brell skitali ulicama i živjeli u stalnom uzbudućenju turbulencije koju je Baudelaire definirao kao 'moderni' život, su slijedili taj primjer, kao što su to učinile i metropole koje se razvijaju u nekad takozvanom 'Trećem svijetu'. *Jouissance* zbog uronjenosti u urbani život, koja je nekad nadahnjivala čitave generacije umjetnika, pisaca i pjesnika, zamijenio je fiks na brzinu, organiziranog prolaska gradom ili užitkom uprizorenja namijenjenog širokim narodnim masama. Grad se pretvorio u ruševinu iskustva kakvu nudi spektakl – kao – modernizacija.

GRAD KAO RUŠEVINA: MODERNIZACIJA KAO SPEKTAKL

U proljeće 2000. godine galerija Tate Modern otvorila je svoja vrata u Londonu, u South Banku i odmah dobila priznanje kritičara i publike. Dugi redovi vijugali su kroz živopisne vrtove, a posjetitelji strpljivo čekali na kiši da barem nakratko vide ono što je nova kozmopolitska kulturna elita postavila i slavi kao kulturne i lučonoše našeg vremena. Tate Modern je tek par koraka udaljen od nesretnog projekta Millennium Dome u Greenwhichu. Ovaj potonji, još jedan pokušaj ponovnog stvaranja grada kao slike nečeg što bi trebao biti kulturni spektakl na prijelazu tisućljeća, smješten je u produžetku londonskog izložbenog projekta Docklands, koji je zamisljen kao rastuće žarište globalno povezanog i konkurentnog grada.

Na više načina ta dva milenijska projekta utjelovljuju dva potpuno različite i kontradiktorne, no ipak nevjerljatno povezane, vizije i prakse suvremenog urbanizma; vrstu urbanizma koja postaje već – previše – poznata slika gradova u cijelom svijetu. Dome je trebao nagovijestiti i u materijalnom obliku slaviti trajni značaj, politički i kulturno govoriti, UK d.o.o. i postavljen je kao 'nacionalno' iskustvo. Čak i njegovo smještanje u Greenwich – mjesto prolaska nultog meridijana – simbolički svjedočiti o nacionalnoj misiji koju su tvorci Dome – a zamislili. Utjelovljuje nacionalni ekonomski projekt, koji je podržala država, dizajnirao nacionalna kulturna ikona i državni povjerenik (Richard Rogers), sufincirala Državnu lutriju, a postavljen je da bi pokazivao i reklamirao britanski tehnološki uradi-sam, kulturna dostignuća i viziju urbane budućnosti. Naravno, to je ujedno i spomenik korporativnoj moći i ujedinjenju nacionalnih interesa s privatiziranim slobodnom ekonomijom. British Telecom, British Airways, Marks & Spencer, Thames Water i mnoge druge istaknute tvrtke su sponzorirale, opremile ili na neki drugi način sudjelovale u onome što se smatra, što se planiralo i komercijaliziralo kao vodeći nacionalni projekt.

Započela ga je vlada Konzervativaca, a kasnije ga je prigrlio i Tony Blair, kao simbol načela i djelovanja 'Trećeg načina'.¹⁵ Hram korporativnog duha i nacionalne kulture, potaknut i vođen tržištem, za koji bi vaš prosječni građanin platio značajnu ulaznicu (konačno velebne urbane razvojne sheme su navodno ovih dana unosne), postao je velika katastrofa, ruševina prije isteka roka trajanja. Uništenje Domea i urbana vizija osuđena na propast koja ga je podupirala, označava i neuspjeh grčevitih pokušaja da se ponovno uspostavi nacionalni iden-

titet i nacionalni ponos unutar okvira novih kulturnih i ekonomskih pravila dvadeset i prvog stoljeća. Hipertehnološki Dome se pretvorio u ruševinu prije nego li je uopće krenuo u misiju da postane nacionalni kulturno-tehnološki hram koji je uskladen s vibracijama novog grada.

Tate Modern, kao potpuni kontrast, ide u drugom smjeru i slavi urbanizam i kulturni kozmopolitizam koji je ruševine modernog uzeo kao estetski i materijalni temelj na kojem ponovno postavlja viziju i djelovanje grada u kojem se propadanje, muzej i urbano iskustvo dvadeset i prvog stoljeća miješaju u vrlo lokalizirano, no ipak nevjerljatno decentralizirano i denacionalizirano, globalno kozmopolitsko iskustvo.¹⁶ Smještena u bivšoj elektrani Bankside, koja je podignuta kao hram nacionalnoj moći i modernizaciji i napretku sredinom dvadesetog stoljeća, galerija Tate Modern je postala središte kulturne regije South Bank koja simbolizira 'Cool Britanniju'. To žarište izbjeglo je nacionalnog ponosa i putokaz za London sad je pretvoren u novo urbano iskustvo. Osmislili su je švicarski arhitekti Herzog i de Meuron, u početku ju je vodio švedski kustos Lars Nittre. Jedva dva mjeseca nakon otvorenja, dočekala je svog milijuntog posjetitelja.

Naravno, i tu su privatni sponzori navedeni na uočljivom mjestu među dobročiniteljima kojima je zaklada Tate zahvalila, no ulaz je slobodan. Unutra je novo kombinirano s ruševinom, dok se Bill Viola ili Demien Hirst druži s Warholom, Picassom ili Monetom. Stvarni smisao vremena u kojem povijest, napredak i neprestana izgradnja novih slojeva ili krajolika kao razlikovnih povijesno kulturnih entiteta, zamijenjen je slavljenjem kolaža, stavljanjem rame uz rame umjetničkih djela čiji je vremenski i geografski referentni okvir prekršen i lagano poremećen. Eksponati izazivaju sablastan osjećaj, s vremenom izvan okvira i prostorom čudnovato izvan mjesta – dislokacija koja stvara jedinstveni osjećaj hibridno, multikulturalne lokacije, identifikacije i sjećanja, u kojima se prošlost, sadašnjost i budućnost, ovdje i daleko, miješaju na način koji izopćaju uobičajeno poimanje vremena i prostora. Naravno, danas je lako zaboraviti da oživljavanje toga kraja jednako mnogo ima zajedničkog i sa željom kulturne elite da premesti London u globalnom kulturnom i ekonomskom poretku, kao i s jako uspješnom borborom koju su skupine lokalne zajednice i masovne organizacije (osobito the Coin Street Community Group) vodilo od 1960-ih da osiguraju jeftin i pristojan smještaj za lokalno stanovništvo.¹⁷ Upravo je očuvanje društvenog djelovanja očuvalo taj prostor kao životni prostor i uspjelo stvoriti kontekst u kojem se proživiljeno, svakodnevno i poroznost koji definiraju urbani okoliš čuvaju i njeguju.

Ipak, unatoč dubokoj podjeli u pogledu urbane vizije između ova dva znakovita projekta, oni, naravno, dijele sotonske krajolike koji upravljaju suvremenim globalnim urbanizmom. Štoviše, ni jedan ni drugi ne mogu pobjeći od kontradikcija koje divljuju gradom u obliku političko-gospodarskih parametara i diskurzivno-ideoloških aparata koji su u posljednja dva desetljeća počela određivati svakodnevni život. Dok ponovni razvoj Banksidea ponovno potvrđuje status Londona na kulturnoj karti svijeta odavanjem počasti denacionaliziranim hibridu kozmopolitske kulture i slaže se s onima koji priželjkuju ili slave slične multiple konstrukcije identiteta, neizbjegljivost ponovne podjele grada na kojoj se ovo iskustvo i zasniva, duboko se urezuje u društveno, političko, gospodarsko i kulturno tkanje grada. Beskućnika je sve više, društvena polarizacija i odvojenost su poprimili neslu-

¹⁴ Vidi M. Sorkin (urednik), *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, New York: Noonday Press, 1992.

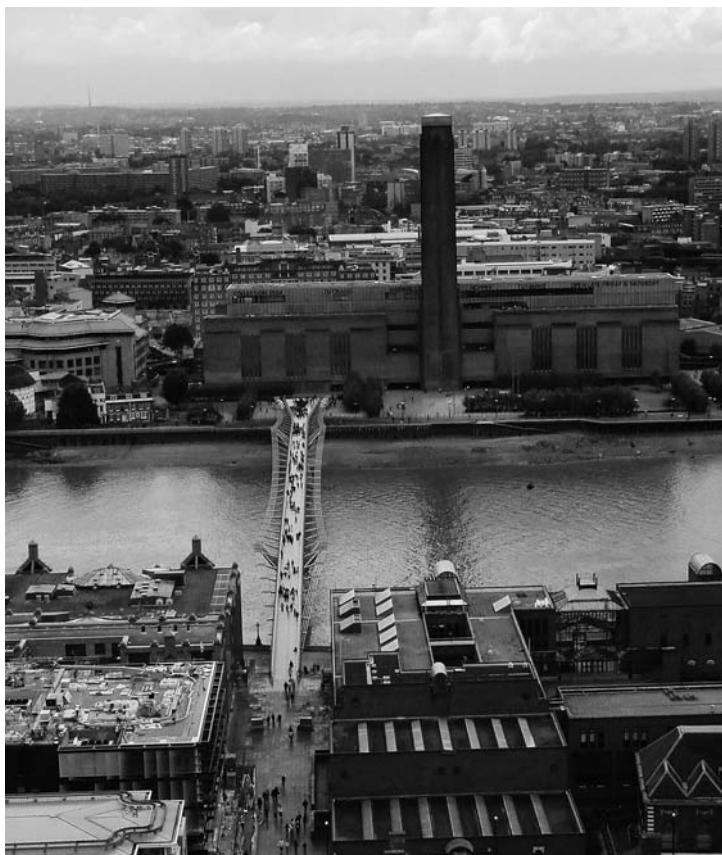
¹⁵ 'Treći put' simbolizira politički program Novih Laburista Tonyja Blaira. Njegov je najveći ideolog Antony Giddens, *The Third Way*, Cambridge: Polity Press, 1998.

¹⁶ Za detaljan prikaz koncepta Moderne Tate galerije vidi Iwona Blazwick i Simon Simon (urednici) *Tate Modern: The Handbook*, Berkley: University of California Press, 2000.

¹⁷ Vidi Guy Baeten, 'Urban Regeneration, Social Exclusion and Shifting Power Geometries on the South Bank London', *Geographische Zeitschrift*, vol. 89., 2001.

Millennium Dome

ćene razmjere, a useljenici umiru u lukama u koje su pristigli. Ironično je, ako ne i perverzno, da se kapital u obliku robe i novca slobodno kreće kuglom zemaljskom, dok se nad kapitalom u obliku radne snage vrši nevjerljivo nasilje – to je neoliberalna utopiska stvarnost. Troškovi iznajmljivanja zemljišta u urbanoj zoni su jako visoki i brzo formiraju društvenu geografiju grada, dok je kolonizacija svakodnevnog života robom široke potrošnje dosegla nevjerljatan, fantazmagorički oblik.

Usprkos tome što je za londonskog gradonačelnika izabran kontroverzni 'Crveni Ken' Livingstone, čudi činjenica da londonsku javnost nitko ne poziva na sastanke i okrugle stolove gdje se domišljaju i stvaraju alternativne vizije Londona u dvadeset prvome stoljeću. London je možda *cool* grad (čitaj kulturno hibridiziran, kozmopolitski te globalno i konkurenčijski dobro pozicioniran i povezan), ali njega oblikuje, uređuje i financira posebna globalno-lokalna (*glokalna*) elita i priređuje kulturne spektakle koji pokušavaju (iako to nipošto ne znači da u tome uvijek uspijevaju), uniziti, potkopati i marginalizirati kulture svakodnevnog urbanog života. Kulturne pogodnosti poput muzeja, izložbi i spektakala oblikuju urbani prostor koji je već koloniziran. Rekonkvista grada ponovnim uređivanjem i kapitalom (nakon desetljeća namjernog zapostavljanja i naprasne deteritorijalizacije i ispržnjivanja gradskih četvrti), stvorila je revanšistički grad¹⁸ koji se odjenuo u fantazmagoriju spektakularnog potrošačkog artikla. To više ne podrazumijeva uništenje određene lokacije, zgrade ili društvene skupine, nego uništenje same urbane kulture. Kao što Gilloch napomije: 'Baš kao što iskustvo potrošačkog života podrazumijeva i pretvaranje iskustva u potrošački proizvod, kao što je i iskustvo uništenja

¹⁸ Neil Smith, *The Revanchist City*, London: Routledge, 1997.

Tate Modern

uništenje iskustva.¹⁹ U milenijskom gradu, utopljenom u neoliberalni utopijski san, spektakl kao potrošačka kultura čini se da je postao potpun. Uništenje grada je, čini se, sve što je preostalo da se vidi i doživi. I toj se temi upravo sada okrećemo.

GRAD KAO RUŠEVINA/URBANIZACIJA KAO UNIŠTENJE: UKLANJANJE POROZNOSTI INTERIJERA/EKSTERIJERA

Walter Benjamin smatra da uništenje epitomizira modernitet i moderni grad. Kaleidoskopsko, sveobuhvatno, povremeno i neprestano mijenjanje materijalnog i porozno iskustvo koje sačinjava urbano tko, neprekidno stvaraju novinu. Potrošačka roba, koja naglasak stav-

lja na razmjenu dobara i isticanje materijalne vrijednosti jest ono što Benjamin smatra materijalnim izrazom modernosti²⁰. Oluja moderniteta gdje se 'sve što je čvrsto raspršuje u dim'²¹ nije ništa drugo dolje neprekidno stvaranje iznova fantazmagorijskih slika koje nemaju nikakve svrhe ni značenja. Neizbjegna sudsbita ovakvog svodenja svega na robu široke potrošnje u proizvođačko-potrošačkom krugu jest da sve postaje staromodno, isluženo i nepotrebno i to mnogo prije isteka roka trajanja. Budući da roba široke potrošnje gubi svaku vrijednost, ona se pretvara u ono što ona zapravo jest – ruševina. Materijalistička predstava oko materijalnih dobara predstavlja proces uništavanja, propadanja i umrtvljivanja. Kao što David Harvey zamjećuje kada je riječ o pretvaranju urbanog iskustva u robu široke potrošnje:

20 Susan Buck- Morss, *The Dialects of Seeing*, Cambridge, Mass: MIT Press, 1989.

21 Iz Karl Marx i Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, 1848.

Mnoge... kulturne institucije – muzeji i centri za očuvanje baštine, arene za spektakle, izložbe i festivalе – čini se da su se usredotočile na kultiviranje nostalгије, proizvodnju standardiziranih kolektivnih sjećanja, njegovanje nekritičkih estetskih doživljaja i apsorpciju budućih mogućnosti u nekonfliktну arenu koja je vječno prisutna. Neprekidni prikazi potrošačke kulture, koja uključuje i pretvaranje samih spektakala u potrošačku robu, igraju važnu ulogu u gajenju političke ravnodušnosti. To postaje ili tupa nirvana ili potpuna ravnodušnost prema višebrojnim izobličenim utopijama koje nas okružuju i svojim postojanjem nam signaliziraju kraj povijesti baš kao i pad Berlinskog zida.²²

Suvremeni grad – ta fantastična geografska proslava napretka, promjene i inovacija – postao je prostor uništenja. Spektakularan grad-muzej pretvoren u robu široke potrošnje koji se koristi kako bi potaknuo urbanu ekonomiju ne predstavlja ništa drugo doli universalizaciju preobrazbe burnih povijesnih previranja u konzervirane ruševine teatralno postavljenih mesta: zaustavljeno vrijeme koje se predstavlja kao mjesto, puki prostorni trenutak. Kada se muzejsko iskustvo pretvoriti u obično promatranje spektakla pretvorenenog u robu široke potrošnje a grad u darežljivu, ali proračunatu prostitutku koja služi kao pozornica svim tim događanjima, a gdje je stvarni život svakodnevnog urbanog iskustva zamijenjen 3-D filmskim životom vječno istoga.

U suvremenom gradu-kao-spektaklu iskustvo uništenja-u-muzejima radikalno se transformiralo. Dok je klasični suvremeni muzej bio osmišljen kao mjesto gdje se interiorizira nešto što je bilo vanjsko/iskustveno/proživljeno (na primjer, preinaka susreta dvaju neznanača u javnome prostoru, mitinga na otvorenome ili društvenih procesa u kristalizirani prikaz zamrznutog uništenog trenutka-prikaza), u spektakulariziranom gradu-muzeju. Dualnosti unutrašnjeg-vanjskog i javnog-privatnog pretvaraju se u opću zbrku kako iščezavaju razlike između unutrašnjeg i vanjskog te javnog i privatnog. Dok je Benjamin još mogao oslikavati i katkada se izrugivati građanskim interijerima ili izložima u kojima se nalazi zastarjelo, smiješno, izbljedjelo, vanjsko je sad postalo dijelom unutarnjeg spektakla robe. Dok je poroznost između unutarnjeg i vanjskog nekad pokazivala jednu vrstu raspadanja i smrti kad god bi dijelovi unutarnjeg ponovno postali dijelovima vanjskog, na smetlištima i buvljacima – odnosno, u trenutku kad se ponovno vraćaju u javni prostor kao sublimirane fantazmagorične alegorije – u spektakuliziranom gradu, staro ponovo preoblikuje u kontekstu sadašnjeg. Ubrzani rast jezgara mnogih gradova u svijetu svjedoče tome u prilog. Sam grad je postao dio spektakulizirane robe široke potrošnje. Upravo je taj proces spajanja unutarnjeg i vanjskog u fantazmagoričnoj mreži materijalnih dobara naveo Baudrillarda da ustvrdi da je spektakl sve ono što se može vidjeti; urbani se život pretvorio u uprizorenje arheološkog tematskog parka.²³

Ipak, potvrđivanje modernog u pravom smislu te riječi u protekla dva desetljeća, nije nevažno obzirom na preraspodjelu vremensko-prostornih koordinata svakodnevnog života i iznenađujućih rekonfiguracija koreografija i kornologija svakodnevnih aktivnosti – u kojima se ono što nam je dobro poznato pojavljuje na drugoj strani kugle zemaljske, a najegzotičnije se nalazi iza ugla. Uz to, uništenje ostavlja gorak okus u ustima – ono što je Freud nazvao *unheimlich*²⁴ – čudan osjećaj da negdje ne pripadaš. Naravno, kad se domaće, unu-

tarnje, u potpunosti stopi s vanjskim; kad nestane kreativna tenzija između unutarnjeg i vanjskog, i kad su oboje izloženi pogledima kao fantazmagorični oblici, ispraznjeni spremnici doslovno bestjelesnih prostora i iskustava; kad se ertoško, senzualno vidi i osjeća kao prazno, i sami dom postaje nama samima nepoznat, udaljen i pod kožu se uvlači tjeskoba. To je osobito jako svaki put kada procesi koje je spektakl otjerao na nevidljive prostore rubnih dijelova grada (prigradska geta, ekološke katastrofe nastale sve većom potrebom gradova za energijom i materijalima i sve većom potrebom za sve većim smetlištima) ili se kreću u podzemlju (*skejteri*, ilegalni imigranti, kanalizacija, smeće, prljavština, huligani), postanu dio pogleda na najneočekivaniji način.²⁵

Upravo iz ovih bliskih susreta s nepoznatim i *unheimlichkeit* 'službenog' urbanog iskustva nastaje mogućnost (bez obzira kako problematična ona ispadne) za zamišljanje i stvaranje različitog oblika urbanog iskustva. I to se čini prijetnjom vladajućem diskursu i vlasti elita.

PO JAVA FRAGMENTIRANOG 'GLOKALNOG' GRADA

U posljednja dva desetljeća započeli su procesi restrukturiranja u doslovno svim aspektima svakodnevnog života, kao i u širem tehnološkom, prostornom, društvenom i političkom poretku naših gradova. Na početku novog tisućljeća život u gradu je postao, više no ikada prije, obveza za većinu svjetskog stanovništva. U svjetskim razmjerima ćemo uskoro doći do trenutka u kojem će više od pola svjetskog stanovništva živjeti u urbanim sredinama, a većina njih u megagradovima s preko 10 milijuna stanovnika.²⁶ Jedan od šest stanovnika Zemlje se seli, migrira u nepoznate i često negostoljubive, ako ne i otvoreno netrpeljive, krajeve. No, na početku dvadeset i prvog stoljeća ne vidi se vizija ljudskog urbanog svijeta za koju su urbani reformisti na početku dvadesetog stoljeća mislili da će prevladati. Gradovi Trećeg svijeta postali su Malthusijanska bojna polja u kojima malobrojna elita uživa u luksuzu koji je teško i zamisliti, dok su ostali zaokupljeni svakodnevnom borbom za goli opstanak.

U urbanim sredinama pojavio se niz uznemirujućih tendencija. U sredini u kojoj je društveno-prostorni poredek u svrhu i zbog tržišta postao svakodnevna dogma, urbane su regije postale, više nego ikada prije, krajolici moći²⁷, u kojima su otoci iznimnog bogatstva i društvene moći ispresjecani mjestima bijede, odbačenosti i pada. Sve brži i prostorno jako neravnopravan proces 'kreativne dekonstrukcije' neke urbane zajednice iskorjenjuje i raseljava, dok druge postavlja na nove vodeće položaje s kojima dolaze privilegiji, novac i utjecaj. Proces 'globalizacije' koju najavljuje nova globalna elita, skupa s 'novim' svjetskim poretkom stabilnosti, napretka i rasta, a kojem se opiru neki drugi, jer ga smatraju najavom nezaustavljivog pada, doista jest dvojsjekli mač. Za one privilegirane – one koji mogu ostvariti dobit pomoću novih tehnologija i novih načina komunikacije kojima je pokriven svijet – pokret, pristup i pokretljivost i moć koja nastaje mogućnošću osvajanja prostora, su još dostupniji i veći. Istodobno postoje i oni koji su puki potrošači – osiromašeni, stari, nezaposleni i siromašni stanovnici Trećeg svijeta – koje taj proces sve više i više zarobljava.

Novi oblici starih i novih tehnologija omogućili su svakojake geopolitičke reorganizacije. Na primjer, moći se sada mogu izolirati u hermetički izoliranim prostorima, s vratnicama i sofisticiranim načinom mo-

22 David Harvey, *Spaces of Hope*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000., str. 200

23 Vidi Sorkin, op. cit., ili Christine Boyer, *The City of Collective Memory*, Cambridge, Mass: MIT Press, 1996.

24 Sigmund Freud, *Art and Literature*, London: Penguin, (1990 (1991))

25 Maria Kaika i Erik Swyngedouw, 'Fetishising the Modern City: The Phantasmagoria of Urban Technological Networks', *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 24, 2000., str. 120-138.

26 United Nations Centre for Human Settlement (HABITAT), *An Urbanizing World: Global Report on Human Settlements*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

27 Sharon Zukin, *Landscapes of Power*, Berkley nad Los Angeles: University of California Press, 1991.

Kenya

Bangladesh

trenja – na javnim mjestima koja motre panoptičke CCTV kamere, u prostorima za zabavu i široku potrošnju, poput robnih kuća, koje su također prekrivene kamerama, i na posjedima na kojima žive izvan grada. Isto tako, bogati i moćni mogu siromašne stjerati u određene zone grada, na kojima ih onda drže pomoću izravnih i neizravnih sredstava društvene i tjelesne kontrole.²⁸ Učinkovitost takve ‘militarizacije urbanog prostora’, kako to naziva Mike Davis²⁹, izravno korelira s pojačanom društvenom polarizacijom i procesom društvenog otuđenja i fragmentacije. Kontradikcija modernizacije javlja se u punoj snazi u reorganizaciji naših urbanih prostora.

‘Globalizacija’ se pojavila kao retoričko sredstvo i analitički instrument za opisivanje nedavnih važnih preokreta u gospodarskoj i političkoj organizaciji svjetskog gospodarstva, a koji će uskoro pratiti slična pojava na kulturnom planu. Svjetsko gospodarstvo se navodno pomaknulo iz osnovnog gospodarstva nacionalnih država prema novim oblicima organiziranja koji su prevazišli tradicionalni svjetski sustav zasnovan na nacionalnim državama i dominaciji države.³⁰ Propagiranje te globalizacijske ideologije nalikuje vjerskom činu. Doslovno svaka vlast, na razinama vlasti koje je jako lako shvatiti, poduzela je mjere da uskladi svoju društvenu i gospodarsku politiku sa ‘zahtjevima’ i ‘potrebama’ ovog novog svjetskog (ne)poretka i snagama novog svjetskog gospodarstva, zasnovanog ‘zaista’ na slobodnom tržištu. Pod utjecajem stvarne ili umišljene opasnosti od strane onih koji u svojim rukama drže (hiper)mobilni kapital, a u starhu da oni svoje aktivnosti ne presele na neko drugo

28 Vidi Andrew Merrifield i Erik Swyngedouw (urednici), *The Urbanization of Injustice*, London: Lawrence & Wishart; New York, New York University Press, 1996.

29 Mike Davis, *City of Quartz: Excavating the Future of LA*, London: Verso, 1991.

30 Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2000.

mjesto, regionalne i nacionalne države su pod strahovitim pritiskom uspostave plodne poduzetničke kulture. Moraju se uvesti porezne mjere, kontrolirati društvena potrošnja, tržišta rada biti fleksibilnija, pravila koja se tiču okoliša svedena na najmanju moguću mjeru, itd. I to se najavljuje kao zlatni put koji će urbanu i nacionalnu ekonomiju do željenog raja globalne konkurentnosti i rasta. Naravno, takvi prostorni sustavi proizvodnje su uskladjeni s nacionalnim, nadnacionalnim i globalnim procesima. Pojačana konkurenca na razini koja se ne prestaje širiti zapravo je sukladna s pojavom proizvodnih sredina koje su osjetljive na potrebe lokalnih/regionalnih tržišta.³¹ No, lokalizirani i regionalizirani proizvodni kompleksi su u organizacijskom, i u smislu tržišnog udruživanja vrlo internacionalizirani i globalizirani. ‘Snaga globalizacije’ i ‘zahtjevi globalne konkurentnosti’ su se zapravo pokazali kao moćna sredstva kojima ekonomska elita uobičjuje lokalne uvjete kako njima paše: visoka produktivnost, male izravne i neizravne plaće i nedostatak državne vlasti.³²

Tvrte postaju istodobno jako lokalne i jako globalne; ‘glokalizirale’ su se.³³ Sve je to, naravno, usko povezano s novim tehnologijama koje omogućavaju brzo premještanje s mjesta na mjesto, da bi ‘vremenom poništile prostor’.

31 Ash Amin (urednik), *Postfordism*, Oxford: Blackwell, 1994.

32 Vidi De Groep van Lissabon, *Grenzen aan de Concurrentie*, Brussel: Vrije Universiteit Press, 1994.; K. Ohmae, *The End of the Nation State*, London: HarperCollins, 1995.; Daniel Drache and Meric Gertler (urednici), *The New Era of Global Competition*, Montreal: McGill-Queens University Press, 1991., Kevin Cox (urednik), *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*, New York: Guilford; London: Longman, 1997., str. 137-166.

33 Philip Cooke, Frank Moulaert, Erik Swyngedouw, Olivier Weinstein, Peter Wells, *Towards Global Localization*, London: University College Press, 1992., Erik Swyngedouw, ‘Neither Global Nor Local: ‘Glocalization’ and the Politics Scale’, u Cox (urednik), op. cit. 1997. str. 137-166.

Razne grupe i pojedinci imaju različite odnose s tijekovima svjetskog novca, kapitala, tehnologija i informacija, a koji se svi nalaze nabijeni u urbanim arenama, koje su postale još veća skladišta svih mogućih vrsta kapitala. 'Bikovi' i 'medvjedi' urbanih financijskih izoliranih enklava i s njima povezana područja poslovanja – suvremene zgrade i tornjevi s uredima, uredno upakirani u postmoderne arhitektonske jaknice – pomaknuli su s mjesta tradicionalne urbane gospodarske aktivnosti i počeli djelovati kao stožerni centri za vezu u organiziranju i kapitalizaciji tijekova globalnog kapitala koji svakim danom sve više gubi nacionalna obilježja. Slom financijskog poretka na globalnoj razini koji je uslijedio nakon 1971., omogućio je ubrzano kretanje kapitala s jednog mesta na drugo i on sad juri kroz digitalne veze kibernetičkih informatičkih sustava. Ti 'Prostori tijeka'³⁴ imaju dnevni protok kapitala od preko 2 bilijuna američkih dolara, koji se kreće od grada do grada.³⁵

Deteritorijalizacija i reterritorializacija koja je postignuta djelovanjem transnacionalnih kompanija ubrzala je i pojačala gospodarsko restrukturiranje urbanih regija. Mnoge su regije prošle kroz proces deindustrijalizacije, a ponekad je taj proces popraćen i pretvaranjem gospodarstva u uslužnu granu. Globalni gradovi poput Tokija, Los Angelesa, Hong Konga, Singapura i Londona postaju središta živčanog sustava tog protoka: u njima usluge dominiraju nad pratećom industrijom za koju je potrebna čitava jedna vojska radnika, koji nisu stalno zaposleni i ta im radna mjesta nisu ničim zagarantirana. Uslužni sektor gospodarstva nije lijek za sve društveno-ekonomski bolesti, kako nam ga predstavljaju neki učenjaci koji zagovaraju model urbanog razvoja na osnovu visoke tehnologije i usluga. Dok elitne tvrtke koje se bave uslugama brinu o financijskim i drugim potrebnama nove urbane gospode, većina ostalih radnih mjesta nalazi se u uslužnom slijepom crijevu slabo plaćenih poslova na polju osobnih usluga, sustava održavanja i nabave, zajedno s industrijom hrane i odjeće, koja je u usponu u vodećim svjetskim središtima, a koja se zasniva na gotovo robovskom radu zaposlenih.³⁶

Nije potrebno naglašavati da se javlja i nova vrsta graditelja grada – koji u suradnji s interesima banaka razvijaju grad u novim razmjerima – oni su zamjenili državu i njezine stručnjake u planiranju i izgradnji osjetljivog gradskog tkiva. Londonski Docklands je klasični primjer tog novog oblika urbanog poduzetništva, no Berlin, Pariz, Johannesburg, Singapur, Šangaj, Kuala Lumpur i drugi gradovi su također bačeni u ovaj razvojni proces. Dok financijski i uslužni kapital kola osvojenim gradovima (bolje rečeno ponovno osvojenim kapitalom) industrijska se proizvodnja seli u satelitske gradove koje okružuju područja velikih gradova ili odlazi u zemlje Trećeg svijeta.³⁷

Proces prilagođavanja gradova po principu materijalnih dobara poprimila je neslućene razmjere. Uređenje grada, reklama grada i parkiranje gradskog života kao paketiće materijalnih dobara za prodaju bogatim turistima i čitav *business* uslužne industrije ukorijenio se u većini gradova.³⁸ Peking, Atlanta i Atena se trgaju da organiziraju Olimpijske igre. Spektakl urbanog života postaje spektakl materijalnih dobara. Odnos vrijeme-prostor se ubrzao do neslućenih razmjera: spontana proizvodnja i konzumacija svela su vrijeme potrošnje pro-

34 Vidi Castells, op. cit.

35 Erik Swyngedouw, 'Producing Futures: Global Finance as a Geographical Project', u radu Petera Danielsa i Williama Levera, *The Global Economy in Transition*, Oxford i London: Longman, str. 135-163.

36 Saskia Sassen, *The Global City*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991; Manuel Castells i John Mollenkopf, *Dual City*, New York: Russell sage Foundation, 1991.

37 Edward Soja, *Thirdspace*, Oxford, Backwell, 1996.

38 Chris Philo i Gary Kearns (urednici), *Selling Cities*, Oxford: Pergamon press, 1993.

izvoda i dobara na minimalno, što ubrzava uništenje u kojem se čak i prostori i proizvodi visokih tehnologija troše prije isteka roka trajanja.

Urbane regije s dinamikom i veličinom kakvu danas imaju su na globalnoj razini povezane na način da sežu u svaku poru i pukotinu na zemlji. Ekološki trag suvremenih gradova širi se iz lokalnog okvira na globalne probleme. Nezdravo visoka razina ozona u centrima gradova ljeti, povećanje broja oboljelih od astme i drugih dišnih bolesti (tuberkuloza se opet pojavila kao endemska bolest u siromašnoj četvrti Bengali u Istočnom Londonu, koji vrvi štakorima), širenje HIV-a i AIDS-a (osobito u afričkim gradovima), sve to ima utjecaj na urbani krajolik, a mnogi od ovih problema uzrokuju više žrtava nego što su čak i najpesimističnije procjene govorile. Istodobno se porast gradskog stanovništva može zaustaviti jedino na uštrb nezaustavljive devastacije okoliša u drugim dijelovima svijeta. Dok u našim gradovima tvrtke pokušavaju zadržati imidž ekološki osviještenih, u ostalim dijelovima postkolonijalnog svijeta i dalje narušavaju ekološku ravnotežu nezaštićenih sustava.³⁹ Shell je u Rotterdamu otvorio rafineriju koja je prva na svijetu po ekološkim standardima zaštite okoliša, ali je nastavio društveno-ekološko uništenje u Ogoniju u Nigeriji.

Masovna migracija ekonomskih, političkih i ekoloških izbjeglica iz Afrike i drugih dijelova svijeta prema navodnim središtima obilja u Zapadnoj Europi i Sjedinjenim Američkim Državama za rezultat ima povećanje broja urbanih azila i zatvora za izbjeglice, dok sve veći broj beskućnika umire od smržavanja i dok privatizirani urbani prostori zatvaraju svoja vrata pred hladnom zimom. 'Biopolitika'⁴⁰ kontrole proširila se na sve sfere života; tijelo je postalo središnje urbano bojno polje. Kako svjedoči Celeste Olaquaiaga: 'Možda je najpotresniji dio borbe za... tijelo upravo njezina manifestacija u borbi za teritorij. U gradu New Yorku vrijednost čovjeka je pala daleko ispod vrijednosti stvari, kao što možemo vidjeti po broju beskućnika – tijela bez domova, koji su se morali iseliti radi mešetarenja nekretinama. Pad te vrijednosti nekad je čak i previše šokantan: čitave obitelji žive po parkovima i ulicama, dok stotine zgrada zjape prazne i čekaju najbolju tržišnu ponudu da se renoviraju i privedu nekoj svrsi.'⁴¹ U jednoj je takvoj zgradи Rem Koolhas, jedan od gurua suvremenog urbanizma, osmislio hiper-kibernetički novi Prada dućan, čime je odmah stekao priznanje kritičara. Dok se tijela izbjeglica, imigranata, beskućnika, radnika na crno – većinom žena – i drugih 'autsajdera' izobličavaju od posla i, često, zlostavljanja, pritiska autoritarne političke i ekonomski kontrole, nova elita slavi preoblikovanje, njegovanje, kulturu tijela – samosvjesno stvaranje kiborg-tijela kao znaka realizacije vlastitog života.

Koliko god selektivan ovaj kratki pregled bio, baca novo svjetlo na uvjete urbanog života, svjetlo koje se u mnogočemu razlikuje od bljeskavog imidža koji većina gradova nastoji prikazati javnosti. Gradovi su zasigurno još uvjek mesta na kojima još uvjek nastaju i odvijaju se razne kreativne djelatnosti. Gradovi su skladišta svijeta, u njima svijet, ono globalno, postaje lokalno, i tu ostaje ukorijenjeno. Nauđaljenje se stvari pojavljuju iza prvog ugla, egzotično postaje našim susjedom. Baš taj susret s tim 'drugim', različitim, otvara beskrajne mogućnosti koje se istražuju u novim oblicima u glazbi, umjetnosti, dizajnu i životnom stilu. Proces globalne integracije dosegao je svoj vrhunac u suvremenom urbanom okolišu.

39 David Harvey, *Justice, Nature and the Geography Difference*, Oxford: Blackwell, 1996.

40 Vidi Michael Hardt i Antonio Negri, op. cit.; Michel Foucault, *Power/Knowledge*, New York, Pantheon, 1980., Gilles Deleuze, *Foucault*, Paris: Minuit, 1986.

41 Celeste Olaquaiaga, *Megalopolis – Contemporary Cultural Sensibilities*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1992., str. 18.